

KÉPE EGY CSELEKEDETNEK

– Károly–Zita-bélyegek
és korabeli kritikájuk

A xx. század első évtizedeiben fokozott szakmai figyelem kísérte a grafika, azon belül is az alkalmazott grafika művészetének alakulását. Egyre több pályázatot írtak ki plakátok vagy prospektusok készítésére, ennek következtében egyre több elméleti írás és kritika is született. Az első világháború alatt számos hadibélyeget, jótékonyági bélyeget bocsátottak forgalomba, amelyek készítésére rendszerint pályázattal hívták fel a grafikusok figyelmét. Egy-egy bélyegtervezési pályázaton szerzett díj nem csak szakmai elismertséggel vagy éppen kritikával, hanem legtöbbször anyagi bevétellel is járt.

A jelentőségét növelte, hogy ezt a kisgrafikai alkotást országos reprezentációs eszközként tartották számon. Jól tükrözi ezt Elek Artúr írása: „Világos, hogy a levélbélyeg éppen csak levélbélyeg, nyugtatója annak, hogy egy-egy levél postai szállításának költségét leróttuk: fizetési eszköz, használati tárgy. De

egyben jelkép is. Jele, képe a fizetés műveletének, annak a pénzértéknek, amelyet papíros alakban képvisel. És mint ahogy meghatározásában benne a *kép* neve, azonképpen anyagi megjelenése szerint is kép a levélbélyeg: képe egy cselekedetnek, egy kötelezettségnek, az állam egy intézményének, magának az államnak. (...) Kép, tehát olyan megjelenési forma, melyhez a művészetnek van elsősorban köze.”¹

A bélyegeket gyakran érte az a vád, hogy művészi színvonaluk nem túl kimagasló, mivel a tervezők többsége nem alkalmazkodott a bélyeg kis méretéhez. Ez ugyanis nem ad lehetőséget nagyon részletező, erős plaszticitásra vagy perspektívára törekvő grafikára, festői megoldásokra, s a pályázatokra jelentkező művészek gyakran nem is rendelkeztek kellő grafikus képzettséggel (amit a kritika nemegyszer fel is rótt). A rajznak tömör megfogalmazása mellett is dekoratív hatást kellett keltenie: „Ha azonban a levélbélyeg ornamentuma a borítéknak, akkor logikus követelmény, hogy rajzának jellege is ornamentális legyen.”² A bélyegek esetében fontos szempont volt még a Magyar Királyi Posta feliratának és a kifizetett pénzüsszeget jelző számnak a jól látható feltüntetése, illetve ezek kompozíciós egysége az ábrázolt kép-pel. A művészi színvonal javítása érdekében a szakértők a pályázatok szakmai zsűri általi elbírálását, vagy szűk körű, csupán a legjobb grafikusokra szorító meghívásos pályázatok kiírását kérték, illetve azt, hogy legyenek gyakoribbak a bélyegkiadások, a posta törekedjen a bélyegkép változatosságára.

A bélyegre tehát fontos grafikai alkotás-ként tekintettek, s mint ilyet, az állami reprezentáció mellett emlékállító szereppel is felruházták. A Magyar Királyi Posta első emlékbélyege iv. Károly megkoronázása alkalmából készült, és a koronázás napján, 1916. december 30-án került forgalomba.³ A kiadá-

¹ Elek Artúr: „A művészi levélbélyegről”. *Magyar Iparművészet*, 1917/1–3. (20. évf.) 72. o.

² Uo. 73. o.

³ Létrejöttének történetét sajtóforrások alapján feldolgozta Hamza Imre–Kostyán Ákos–Makkai László–Steiner László–Surányi László–Varjasi Béla: *A magyar bélyegek monográfiája iv. Közlekedési Dokumentációs Vállalat*, 1971. 234–239. o. A technikai pontosításokért vö. uo.

suk ötletét gr. Tisza István miniszterelnök vetette föl, s Bánffy Miklós december 6-án egy értekezleten vitára is bocsátotta. Így született meg a döntés, hogy két értékből álló sorozatot fognak kibocsátani. A rendelkezésre álló idő rövideje miatt szűk körű pályázatot hirdettek, amelyre három művészt hívtak meg: Brandmayer Vilmost, Haranghy Jenőt és Pethely Gyulát. A bélyegterveket december 19-én mutatták be a közlekedésügyi minisztériumban, ahol a zsűri helyben és azonnal elbírálta őket. Pethely tervei mellett döntöttek, de a nyomóeszközök minél gyorsabb előállítására érdekében az Állami Nyomda változtatott a rajzokon.

A szakmai körök nem voltak jó véleményekkel az elkészült bélyegekről. Többen azt fájalták, hogy Magyarország nemzetközi szinten ilyen, művészetileg és nyomdatechnikailag is silány alkotásokkal reprezentálja magát: „A koronázási bélyegek nem csupán hazánkban keltettek általános megütközést, hanem – ami sokkal bántóbb – külföldön is. Joggosan kifogásolták a bélyegek otromba rajzát és a sokszorosítás kezdetlegességét. (...) Az egyik külföldről érkezett levél írója keserűen jegyzi meg, hogy az ő városában nagy bélyeggyűjtők vannak s azok azt mondják, hogy a magyar bélyegeket mindig idegenkedéssel fogják a kezükbe. Nincs az a balkáni kis ország vagy óceáni sziget, mely ne röstellene ilyen bélyegekkal forgolódni a világban.”⁴ Kritizálták továbbá a nyomdát és a művészi bizottságot is: „Az államnyomdától megszoktuk, hogy nem tud szépet produkálni s amit a kezébe vesz, elrontja. A koronázást előkészítő művészi bizottság is következetes maradt magához, pedig tőle joggal elvárhatuk volna, hogy nagyobb körültekintéssel fog hozzálatni feladatai teljesítéséhez.”⁵

Az ironikus hangvétel nem kímélte a művészt sem: „Meghalt az első filléres sor, éljen a második. Élt is vagy három hetet, ez is sok volt belőle (...). Pethely művész sírva fakadt a koronázási terve láttán, melybe két heti fáradságos munkát pazarolt és a lelkét vitte

bele. Tény, hogy elrontani a dolgot kevesen tudnak úgy, mint az államnyomdában.”⁶ Pethely Gyula személyéről és munkásságáról nagyon keveset lehet tudni. Az bizonyos, hogy 1909 és 1913 között az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola bútortervezési képzésében vett részt.⁷ Tervezett már emléktárgyat a koronázási bélyegek előtt, igaz, ennek kevés köze volt a kisgrafikához. 1916-ban Irsai Endrével együtt egy pályázati felhívásnak eleget téve készítettek háborús emléktárgyakat.⁸ Vele szemben Brandmayer Vilmos neve 1910-től kezdve szerepelt a bélyegtervezési pályázatok díjazottjai között, Haranghy Jenő pedig már ismert grafikusnak számított.

A negatív kritika ellenére az emlékbélyegek népszerűsége nagy volt. Mindössze néhány városban, Budapesten kívül Kassán, Kolozsvárt, Nagyváradon, Pécsen, Pozsonyban, Sopronban és Temesváron árusították, de az első kiadás már a forgalomba bocsátás napján elfogyott.⁹ A tízfilléres bélyeg Zita királyné balra néző mellképét ábrázolta kör alakú mezőben, fején az osztrák házikoronával, iv. Károly pedig a tizenötfilléresen balra tekint, fején a magyar koronával. Joggal feltételezhető, hogy ezek a kisgrafikai alkotások elsősorban nem a művészi színvonaluk, hanem a jeles alkalomnak, az emlékállítási gesztusnak köszönhetően voltak ennyire kelendőek.

Ezekon kívül viszont egy valamivel későbbi bélyegkiadás is megörökíti az uralkodópár arcképét. Elek Artúr a már idézett szövegében kifejti, hogy a bélyegek díszítése *báttran lehet* az uralkodó, az államférfiak vagy más híres emberek portréja. Az alacsony művészi színvonalú bélyegkibocsátások miatt továbbra is egyre több negatív kritika érte a postát, így 1917 elején újabb pályázatot írt ki. Az addig forgalomban levő aratók bélyegeket az uralkodópár képével szerették volna felcserélni. A magas pályadíjaknak köszön-

4 *Magyar Iparművészet*, 1917/1–3. (20. évf.) 63–64. o.

5 *A Bélyegtőzsde Hírlap* 1917. március 10-i cikkét közli Hamza et al.: i. m. 237. o.

6 *A Bélyegtőzsde Hírlap* 1916. december 31-i cikkét közli: uo.

7 Helbing Ferenc szerk.: *Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola évkönyve 1880–1930* (https://issuu.com/momekonyvtar/docs/evkonyv_880-1930; hozzáférés: 2016. 09. 04.).

8 A pályázat eredményeit és a tárgyakról készült fotókat közli: *Magyar Iparművészet*, 1916/1–2. (19. évf.)

9 Hamza et al.: i. m. 238. o.

hetően a jelíges pályázatra sok terv érkezett.¹⁰ Ennek ellenére a *Magyar Iparművészet* cikkírója szerint „alig akadt köztük egynéhány komoly figyelemreméltó mű.”¹¹ A harminchárom művész nyolcvannégy terve közül Földes Imre nyerte el mindkét első díjat, sőt egyik terve a másodikat is. A beérkezett pályaműveket az Iparművészeti Múzeum-

geket iv. Károly balra tekintő profilja ékesíti, az ábrázolást pedig vékony keret zárja közre, amelyet csupán a Szent Korona keresztje tör át. A király a koronázó palástot viseli, tekintete nyugodt és méltóságteljes. Az arc plaszticitását Földes finom vonalkézással teremtette meg. A 40 és 50 filléreseken Zita királyné mellképét egy stilizált növényi ornamen-

ban rendezett kiállításon a nagyközönség is megtekinthette.

Földes rendkívül jó rajztudással rendelkező grafikus volt. Tanulmányait az Iparrajziskolában és a Mintarajztanodában végezte, de külföldön is járt. Meglepő lehet, hogy az egyik legnagyobb és az egyik legkisebb méretű grafikai műfajban is kimagaslót alkotott: a művészettörténet leginkább plakátgrafikusként tartja számon. Első bélyegtervét 1906-ban közölte a *Magyar Iparművészet*, s az 1910-es években többször is díjazták hasonló pályázatokon.

Az 1918 szeptemberében kibocsátott bélyegek 1920-ig maradtak forgalomban (a Tanácsköztársaság alatt felülbélyegezve használták őket). A 10, 15, 20 és 25 filléres bélye-

gékét a királyné jobbra tekintő profilkép háttére nem egységes, mint az előző bélyegnél, hanem dicsfényeszerű sugarak veszik körbe a kecses alakot. A királyné tekintete is méltóságteljes, gyöngysort és díszes ruhát, valamint az osztrák házikoronát viseli. A grafikai megfogalmazás mindkét esetben tömör és szépen érvényesül.

A bélyegtervezés a xx. század első évtizedeiben jelentős grafikai műfajnak számított. A gyakori pályázatok, az ezeket övező kitüntetett figyelem, a hozzáértő kritikusok szenvedélyes szakvéleménye jól tükrözi, milyen fontosságot tulajdonítottak ezeknek az apró alkotásoknak. A koronázási emlékbélyegek kiadásának nemes gesztusa a grafikusok és a nyomdászok negatív fogadtatása ellenére is „közönségikert” aratott. A későbbi, Földes Imre által tervezett Károly–Zita-bélyegek pedig az uralkodópárnak és a magyar grafika magas művészi színvonalának is méltó emlékei.

¹⁰ Két kétezer koronás és két ezer koronás pályadíjat osztottak. A teljes kiírásért lásd: *Magyar Iparművészet*, 1917/4. (20. évf.), „Hivatalos közlemények” vagy Hamza et al.: i. m. 252. o.

¹¹ *Magyar Iparművészet*, 1917/7. (20. évf.) 214. o.